

נר לדוד - גליון 21
חנוכה תשע"ט

כימים ההם - בזמן הזה

למאבקה של היהדות מדור לדור. חיילי יוון בהתפשטותם על פני ארצות ומדינות נשאו עמם את חיידקי תרבות הטבע והגוף הכוח והחומר. רוח ההשכלה שיצאה מיוון והשתלטה באמצעות הכוח הגס על העולם היא אשר היוותה את היריב העיקרי ליהדות.

כשאנו מעלים כיום את נרות חנוכה, הרי שאין אנו נזכרים רק בנס הגדול, הרי שאין אנו חוזרים במחשבתנו וברוחנו לתקופה זו, אלא, אנו מציינים את ראשית המאבק הגדול הזה אשר טרם הגיע לסיומו ואשר קיצו טרם נראה לנו. פעם היתה זו יוון אשר טימאה את ההיכל, מיד אחריה הופיעה רומי, זו אשר למעשה המשיכה בדרכי אתונה קודמתה, אם כי בגלימה קצת שונה.

היעד של אתונה היה למעשה היעד של רומי. המטרה למעשה זהה, אולם בעוד שאתונה הסתתרה מאחורי גלימה יפה של תרבות, של מחשבה מעמיקה, של יופי מופשט ולא מופשט; בעוד שיוון העתיקה כאילו הרימה את קולה נגד חוסר חוק ונגד שיעבוד כובל ידיים; בעוד שאורותיה של יוון הקדומה קרצו לרבים וסינוורו את עיני המוני המתיוונים בימים ההם, יצאה רומי לדרכה ללא גלימות ליווי.

בעוד שדרכי יוון היו עדיין עטופים בפרחי נוי מהודרים, והדמיון השוקע, המוביל לאבדן, היה מקושט באוטופיות מפולפלות של חוק ומדינה ועוד, הרי שרומי הסירה מעליה את הגלימות המדומות, הופיעה כבר עם החרב ביד, צעדה בדרך של יוון אבל לא ריפדה את דרכה בשוני מחשבה, אלא בדם החלושים. בלי כתב ובלי לשון, כדברי חז"ל, השתלטה רומי על יהודה אך ורק בעזרת הכוח הגס.

יש לא השלה את עצמו לחשוב אף לרגע, כי המדינה אשר הוקמה בשנת תש"ח היא אשר תגרש את האלילות היוונית במהדורתה החדשה, מתחומי מדינת ישראל וגבולותיה. איש לא העלה על דעתו, גם תומכי המדינה הנלהבים ביותר, כי אכן תגשים המדינה החילונית את היעד העיקרי והיסודי של עם ישראל במשך אלפי שנים וגלויות שונות ומשונות. תפקיד כה מכריע בהיסטוריה הישראלית, לא קיבלה עליה המדינה הזאת.

אולם מאידך, לא האמינו גם מתנגדי המדינה העקביים ביותר כי אכן ינסו גורמים רבי משקל והשפעה בתוככי המדינה הזאת להפוך את המדינה היהודית, את ארץ ישראל הקדושה, למשכן ליווניות במהדורתה החדשה והחדשה; כי אכן יעשו החוגים והזרמים הללו הכל כדי להלביש למדינה הזאת צביון יווני ותרבות יוונית, אם לא של אתונה הקדומה אזי של היווניות המתחדשת שרוצה גם היא לעקור את הכל.

אותו מאבק המתנהל מאז היות ישראל לגוי קדוש, אותה מלחמה בין הקודש לבין החול, בין הטהור לבין הטמא, בין ההתעלות למדרגות הגבוהות ביותר, לבין הירידה לעומקי התהום, אותו מאבק בין החומר והרוח, בין הסגידה לחומר לבין הדביקות ברוח, בין הכוח הגס לבין הצדק העילאי שמעל לכוח, בין הנהירה אחדי הברק המדומה של היופי החומרי לבין זיו תארו של היופי המוסרי, מאבק זה הלא ממלא את תוכנו ונפשו, מהותו ויעודו של היהודי.

יוון הקדומה אשר כבשה עולמות, זו אשר לראשונה בתולדות אנוש אמרה להשליט את הניגוד הקיצוני של היהדות במעטה של תרבות יוונית, הפכה לסמל

לא יכלה לה, ליהדות. התרבות האירופאית פעלה, כיוון ורומי בשעתם בשתי מישורים או יותר נכון, בשתי מהדורות.

בראשונה ניגשה התרבות האירופאית, אשר סגדה לכל אלילי יוון ורומי, בכפפות של משי ליהדות, פתחה לפניו את שערי הגטאות, העניקה לה שוויון כאילו אמרה להכניס את היהדות לטרקלינה ולעולמה. התרבות האירופאית החדשה הופיעה כגורם משוחרר מכבלים, כגורם רעיוני, שפרחי מחשבה ליוו את דרכו וראשית צעדיו.

לא עברו ימים רבים והתרבות האירופאית לבשה מעטה חדש. רומאי. היא בחלה בלוש האתונאים. כשהיא לבושה בדמות הנאציזם או הסטאליניזם, היא חתרה למטרתה מבוססת על עקרונות של "ועל חרבך תחיה". שוב לא דהרה באמצעות רוח, לא אמרה להקדיש את החומר באמצעות הרוח אלא בפשטות לקדש את החומר באמצעות החומר. שפרכת דם לא היתה רק מטרה אלא אמצעי למטרה. כשאנו סוקרים מהיום את תולדות ישראל מאז מלחמת החשמונאים ביוונים ובמתיוונים, כשאנו סוקרים היום את המאבק הזה של דורות רבים, לא נשאר לנו אלא לקבוע לעצמנו כי אכן המאבק הזה ממשיך להתנהל עד היום הזה. השיטות אינן זהות, הוואריאציות שונות, הגישות אחרות, התנאים אף הם משתנים, אבל המאבק נשאר כמו שהיה, מאבק שלא חדל מאז היות ישראל לגוי.

מאבק בין היהדות לבין המתיוונות לכל צורותיה. מאבק בין היהדות הנאמנה לסיני לבין החילוניות, הכפרנות, הבגידה בתורת הנצח, המאבק בין החומר לבין הרוח, בין הטומאה לבין הטהרה. בין החול לבין הקודש. בין האמת הצרופה, לבין השקר וכל אשר מסתעף ממנו.

היווניות לכל גילוייה שטמה את היהדות ואת היהודים. פעם לחמה נגד קיומו הרוחני של עם ישראל ופעם נגד קיומו הפיסי. מדינת ישראל לא הרימה לצערנו את דגל המלחמה נגד ההתיוונות, מעטים מאד בתוכה לוחמים מלחמה זו, כבימים ההם – מעטים מול רבים.

למעשה סגדו האתונאים לאותם אלילים אשר להם סגדו הרומאים, שתי האומות דהרו במישור מקביל, שהוביל לאותה מטרה. היוונים כמו הרומאים הובילו את האנושות לאותו התהום האיום, אולם בשעה שהאויב היווני חיפש קרקע רעיוני ומהותי לקיומו על בסיס מחשבתו כלשהו התלוש ממקורות החיים העילאיים, הנצחיים, קבעה רומי את הבסיס לקיומה בפשטות של "על חרבך תחיה".

יוון חתרה לחומריות באמצעות אידיאלים, רומי באמצעות החרב. ההפקרות היתה היעד הסופי. רומי אמנם הטביעה את יהודה בדם ואש, עוללה למעשה לישראל את אשר עוללה יוון ויותר מזה, אולם הסמל להתנגדות היהדות לאויביה המהותיים נשארה יוון, כי על כן נעלמה רומי, יחד עם חרבה, חדלה לשמש כגורם מסוכן ברגע בה נשברה החרב של רומי, לא כן יוון, שנשענה על הרעיונות.

רומי, כמו המעצמות האדירות בימיהם אשר חשבו כי אכן הצליחו להתבסס לנצח, נאבדו בתהום הנשיה של ההיסטוריה. רומי, אשר גם בימי גדלה ותפארתה, בימים בהם היתה מלאת גאוה והתנשאות עד אשר רשמה בשעריה כי "אבדה יהודה", חלפה ועברה בטרם הצליחה להכות שרשים עמוקים אפילו בארץ בה פעלה, מהאדמה משם צמחה וגדלה. לא כן יוון, אף שאבדה כמעצמה שולטת בכיפה, אולם רעיונותיה המסוכנים לא חלפו ואבדו מן הארץ.

דורות עברו, והמאבק נמשך בכל פעם בגלימה אחרת, גם תקופת האמנסיפציה באירופה, ופריחת התרבות האירופאית, אשר שרידיה עודם נראים כיום לנו, סימלה בתוכן הדברים את הניגוד ליהדות, למחשבה היהודית המקורית והשורשית. שוב פעם מאבקה של יוון הקדומה, בגלימה חדשה, בגלימה אירופאית.

בכוחותיה האחרונים לחמה היהדות בהתיוונות החדשה בצורת התרבות האירופאית. כיוונים בשעתם עשתה התרבות האירופית שמות ביהדות, במערב אירופה הובילה המונים לשמד ולאבדן, ואילו במזרח הרסה רבבות מבתי ישראל, אבל היא

התפילה הראשונה / סיפור

בטו נח על גבי הכפוף.

לא ראיתי, רק הרגשתי כיצד עיניו נצמדו לתנועותי. אישוני עיניו התנועעו ביחד אתי, בלשו אחרי הרטט שעבר בי מפרק לפרק.

מאחורי נשאר הכל. פני אמי מטושטשים באפלולית הלילה עדיין נחו על כתפי – "אולי תחזור מחר, ילדי?" היא לא הרימה ידה ללטפני, מבוגר הייתי, בכל זאת הרשתה לעצמה לקרוא לי "ילדי"; עשרות דפי גמרא, מיליוני אותיות קדושות הלכו אחרי עד המחנה, התגנבו דרך גדר התיל והתפזרו סביבי - - -

הוא כמובן לא ידע על כך, אולם סבורני שהרגיש כי גבי כפוף משום שמכביד עליו משהו - - -

היה לי חשק להסתובב, לא כדי לראותו, הוא לא עניין אותי, אולם חשבתי אולי אמצא בין החפצים שהשאירו לי, פירור של ריח שנטמן מבית אבא, כתם מדמעה ביתית שריח של אמא נודף ממנו, או תפר על טלאי מוכר שידה של אמא תפרתו. אולם הפחד שמא לא אמצא אלא עיני-בוהו צוחקות ממני, מנעני מלעשות זאת.

ומבטו עדיין היה נח על גבי הכפוף.

הנענוע נתן לי הרגשה של מרחק, במשך שניה אחת רץ העולם כולו אחרי ובשניה שלאחריה הוא בורח ממני; הנה אני שוב משחק עם העולם כבשנים קודמות. אלא שכעת קטן היה עולמי, גדור בתיל וזקיפים שמרו על עולמי הקטן הזה, וברגעים אלה נדמה היה לי כאלו קת הרובה בידי הזקיף מכה על קדקדו של העולם הרץ לקראתי...

נענוע סרק לשם מה?

שם, בחיים שהשאירתי מאחורי, לא התנועעו לשם נענוע, הוא בא להלהיב או להשתיק, אף פעם לא בא יחיד. גם כעת הרגשתי שעלי לומר משהו, ללמוד, להתפלל —

- - את הסידור לקחו ממני. היה זה סידור 'דרך החיים' בפורמט קטן, קבלתי במתנה ימים ספורים לפני שלוקחתי לכאן. בשעה שלקחו ממני את כל חפצי התחננתי:

— חבר לוטננט, יש לי סידור אחד, הרי אתה יהודי ויודע מה זה סידור, אין בו שמץ נגדכם, החזירהו לי!

פניו היהודיים של הקצין התעוותו קימעה, ארשת של אודם כיסתה את לחייו האפורות, הוא זרקו בזלזול לערימת הספרים שמאחוריו והפטיר בנימה של טרוניא:

— כאן יש צורך לעבוד, אין הזמן מספיק לדברים מעין אלה.

— חבר, וידוי רוצה אני לומר בטרם אמות. הרי בוידוי אין שום דבר המתנגד לכם!

— אסיר! וידוי זוהי הנאה אחרונה של האדם. לאסיר פוליטי אינה מגיעה הנאה כזאת!

ובכן, ללמוד? רוצה אני יותר מזה... להתפלל, אולי תהלים? ללא סידור? זכורים לי פרקי תהלים בעליפה.

ואז נח שוב מבטו על גבי הכפוף.

אולי הוא הרגיש כי פתאום חדלתי להיות כפוף, רק הנענוע חזק והתגבר, מבטו לא השיגו וקפץ על פני גבי.

היום עדיין עמד בתמהונו משעות הצהריים והסתכל בנו. מיום שהוא נמצא כאן עדיין לא פגש בבריות כדמותנו ובצלמנו, היא ליחך את שפתותינו הזחיות, התאמץ לטאטא את הריקנות ודחק בה טלאי שמש, היער שכל הזמן גרד את פדחת הבקתה, הביט עלינו בעינים זועפות, ענף טפח על פני הבית, רצה כנראה לקשור ידידות. מישהו העביר את פניו מן הבוהו אל החלון שעמד בשתיקתו כל הזמן ולא הביט עלינו מרוב פחד מהזקיף שהסתובב על ידו, וכשהחזיר נתקלו עיניו בעינים שנתלו בגבי הכפוף.

היו אלה עיניים שחורות, אלה היו - -

— אני רק... אני, זאת אומרת - - -

זה היה וולודיה.

ב

הוא הפליט את שמו כמתבייש: שמי, זאת אומרת, קוראים לי, וולודיה. לא יותר.

בעיני עדיין עמד טל התפילה. זה כנראה הרתיע אותו והוא התרחק קצת ותוך כדי כך אמר לי: אני יהודי כמוכם! ואז ראיתי את עיניו, הן היו שחורות ובתוכן שני אגרופים קמוצים, מוכנים להלום או להתגונן. אבל ככה היה נראה לי רק שניה אחת, כשהתקרב שנית חזרו העיניים להיות שחורות וגוון של רחמים הבקיע מהן. הן היו גדולות, עמוקות, וכשהביט עלי, נדמה היה לי כי אין לו פנים כלל, הכל הפך אצלו לעיניים, עיניים מלאות געגועים ויאוש, מאימתו של יער-עד היה בהן ומייסורים שאין פתרון להם.

— אני יהודי, חזר בלחש. אבל.. אבל איני יודע כיצד מתנועעים כפי שאתה עושה. אתה מתפלל?

חייב הייתי לשתוק. במקום הזה היה הכל כפוף למוות שהסתובב ליד החלון והקשיב. חייב הייתי לומר, כי כואבת לי הבטן, כי אני מתגעגע הביתה, כי אני מתנועע מאפס מעשה, אולם עיניו היהודיות הביטו עלי בתקווה שלא חלמתי למצוא כמוה ביער העד שעמדתי לשקוע בו, לפיכך אמרתי לו: כן, התפללתי.

— אני כאן זה שבע שנים, איני יודע כמה זמן אמשיך להיות כאן. נדם לרגע, הביט לעבר החלון ושוב ראיתי בעיניו את שני האגרופים מוכנים להלום או להתגונן. הוא הפנה את מבטו אלי ואמר: אף פעם לא התפללתי. כיצד מתפללים?

- - ואולי בכל זאת הוא בלש?

— אל תפחד, כאן אפשר רק למוות. כעת אפשר גם להתפלל, כיצד מתפללים?

צריך הייתי לחשוב על כך, מעולם לא עלה על דעתי לחשוב כיצד מתפללים, הוא ראה את תמהוני וחייך - - -
- - - הנה הוא החיוך הראשון ביער העד. אין לקנותו ואי אפשר למוכרו. בעל החיוך אינו יודע ממנו והמקבלו בולעו ואינו מסוגל לפולטו, והוא גווע מהר תחת צליפות הזעם - - -

— לא התפללתי אף פעם, לא אמרו לי שיש מציאות של מלים שהן למעלה מראשי, הנמצאות בי לעת צורך, לימדו אותי לעבוד, לשנוא, להרוס את הקיים, לקפל עולמות ולהעבירם תחת המכשש החדש שאני יצאתי רק למעני - -

— יש לך בודאי אשה באיזה מקום ואולי גם ילד, נפלטו המלים מפיו. רטט עבר בו, הוא התכופף כאילו הנחיתו עליו מכה, אולם התאושש מיד והשיב לי בעיניים תמהות: כ-כ-כן!

- - - ואתה אוהב את אשתך ואת ילדך ורוצה לדבר אתם, לספר להם על געגועיך ועל דמעותיך, על חייך ועל תקוותיך, לפעמים מתחשק לך ללטף את בנך, יש ומתעורר בך החשק לראות שוב את מרחבי השדות בארצך, להיפגש עוד פעם עם הנחל שהתרחצת בו בהיותך ילד, לראות את העץ שטיפסת עליו, לצאת בלילה יחידי ולצעוד בחשיכה סתם ככה, ללא יעד, לשם טיול בלבד, לכל מקום שיעלה ברצונך ללכת. ואולי עולה פעם ברצונך לצחוק, בקול רם וללא כל בוש, ואתה עצמך אינך יודע מה עורר את צחוקך. ואולי רוצה אתה לפעמים לבכות - לא לנגב את הדמעות אלא לתת להן לטפטף על לחייך ומשם על בגדיך או ישר על האדמה המחכה להן, וכשאתה בודד, פושט אתה את ידך ומבקש משהו, אולם אף אחד איננו בקרבתך וידך נופלת מאליה אין-אונים, אולם החשק לאותו דבר נשאר אצלך ומכרסם בך - -

- - הליטוף שאינו מתגשם, היופי הנמצא ממך והלאה, החשק לחירות, לצחוק או לבכות, הדמעות והחיוך, הצעקה והרצון האילם למשהו - אלה הם מניעי התפלה, וולודיה.

הוא לא הגיב על כך שקראתיו בשמו, עמד כפוף עלי כשאני יושב על הארץ, עיניו הגדולות נתרחבו עוד יותר. משהו רצה להתפרץ מהן ועדיין לא מצא את הפתח - -

— אני... אני... כ-כ-1.. זה מובן, אולם כיצד עושים זאת? אני יודע כיצד עושים זאת.

— היו אנשים שהווייתם היתה נשמה, חייהם - נשמתיים, רצונם - אלוקי, והם מצאו את הביטויים החזקים והמתאימים ביותר להביע רצונו של האדם. הם חיברו את התפילות. כל אחד בוחר את תפלתו או אומרן כולן יחד, ושב ורפא לו. לשם כך יש אצלנו סידור תפילה. אחד היה לי ולקחו ממני, הקצין היהודי ליד השער - -

— ששש! נקמצו עיניו שוב לאגרופים, אל תדבר על הזקיק! ש-ש-ש!

— בסידורים כאלה מתפללים כל היהודים, גם אבותיך התפללו בהם.

— הורי פחדו ללמד אותי להתפלל. לפני שבאתי לכאן לא נתעורר בי אף פעם הרצון להתפלל, היה לנו כוח עליון אליו הפנינו את מבטנו, הוא ישב בארמון סגור ומסוגר, השפיל והרים, הרג או שחרר, הכל כפי שעלה על דעתו. הייתי במרומי הפסגה של הקריירה האפשרית בארץ, ובתוך שעה קלה הושפתי עד עפר. וכעת, שבע שנים תמימות, אף אחד אינו יודע היכן אני, ורק כאן התחיל להתעורר אצלי הרצון לדבר עם מישהו שיבין גם דמעות שאינן זולגות מהעיניים, אנחה המפחדת להתפרץ ממעמקים, שיסתפק במבט חטוף, שילטף אותי ללא יד וינחמני ללא מילים... לא ידעתי כיצד עושים זאת, אולם פעמים רבות פשטתי את ידי וחפשתי. את מי לא ידעתי, אולם רציתי מאד שמישהו יהיה קרוב אלי לפחות כפי שקרוב אלי המוות. לו מבט אחד ישלח אלי ללא פחד, כי כאן אנשים אינם מביטים אחד על השני מחשש שמא ימצאו בעיניים משהו אחר מלבד היאוש והדכאון. שמעתי כי אנשים מתפללים לאלוהים אולם לא ידעתי את הדרך אליו וגם כעת אינני יודע.

הוא נפחד מקול עצמו, הביט חטופות לעבר החלון, בבואתו של הזקיק נתפשטה עד אמצע הצריף, תחתיה התפתל פירור שמש שזעק גם הוא לחירות, ומעליה הזדקר להב הכידון כאצבע מאיימת. האנשים שישבו על הרצפה, מי רכון ומי פרקדן למחצה לא שמעו את שיחתנו, אולם עיניהם ננעצו בבהלה בשנינו, האימה מפני הבילוש תקפה את כולם בשעות הראשונות של המצאם כאן, וכנראה שפחד זה תקף אותם גם ממני, לא היתה לי ברירה אלא להעביר, דרך-אגב, את הידיעה לאיש שישב קרוב ביותר אלי: "הוא יהודי!"

כשהפניתי שוב את מבטי אליו הוא עדיין עמד עטוף צל של בין ערביים, ריח חריף של עצי האורן הענקיים סחרר את ראשי, משעות הבוקר המוקדמות לא בא אוכל לפי, רציתי שילך כדי שאוכל לשכב ולנוח, אולם הוא עמד זקוף כשעיניו נעוצות בחלל אפוף האפלולית. הבנתי שהוא נלחם עם עצמו או שמחפש תוכן לכל מה שאמרתי לו...

— אני עייף מאד, אמרתי.

הוא לא שמע.

— "אז אתה התפללת בעל-פה? זאת אומרת שלי אין כל אפשרות להתפלל, שהרי אין לי סידור ושולך לקחו ממך.

— אפשר להתפלל גם ללא מלים.

— ללא מה?

— ללא מלים. ראה נא, כשתראה את ילדך בודאי לא תמצא את המלים בפיו להגיד לו כל מה שבדעתך היה לומר לו לכשתראהו, אולם כשגופו יצמד אליך ותרגיש את הלמות לבו, אתה תרבה מאד במלים שלא ישמעו, בדמעות שלא יראו ובלטיפה ללא יד, והבן ירגיש זאת ויבין אותך יותר מאשר אילו אמרת הכל בפה מלא.

— אני מבין, אמר בהיסוס מה, אולם הוא, הבן, הבן שלי היחיד, הוא נולד בשעה שכבר נמצאתי כאן, האהבה אליו שוכנת בי, אני מרגיש בה כל אימת שאני סובל, אולם אותו - הרים הוא את הבהן אל-על - לא הכרתי אף פעם, זו הפעם הראשונה. אין לקנות אהבה בשוק...

— אבל הוא מכיר אותך. היטב היטב. הוא רואה בסבלך ושומע את אנחתך, גם את אותה האנחה שפחדת להשמיע אפילו בפני עצמך. הוא ליטף אותך אולם אתה חשבת כי מישוהו עשה זאת בחלום, זה לא היה הליטוף של הילד או של אמא שלך, אלא ליטוף של רחמים אלוהיים. הוא, הרימוותי גם אני את עצבעי למעלה, יודע כי במעמקי לבך מקננת התפילה אליו ומשום כך החזיק אותך עד היום כאן כדי לפגוש אותנו, לראות את הנענוע המזור, לשאול ו...להתפלל.

הייתי כל כך עייף עד שהמלים סרבו לצאת דרך השפתיים - -

— אתה עייף? אני עייף יותר ממך. הרבה יותר. אבל אתה יכול גם להתפלל, להרגיש כי מישוהו נמצא תמיד על ידך, אתה יכול לבכות לפניו ולתנות את יסוריך, אתה מבקש ממנו ומקווה לו. ואילו אני יחיד בכל העולם כולו. חברי היחידים הם: הכינים, העצים, היסורים והשתיקה. הבדידות מעייפת מאד, יותר מאשר העבודה המפרכת.

— נכון, אמרתי, אתה צודק. אולם כעת גם אתה יודע שאינך בודד.

— כן, אני יודע אבל עדיין אינני מרגיש זאת. אולי תואיל לומר לי את התפילה שאמרת בשעה שנכנסתי לכאן?

— היא בעברית, לא תבין אותה.

— הרי אמרת שאין צורך להבין, אני ירגיש אם היא למעני.

— התחלתי: משכי—ל לדו—ד ב—היותו במערה תפיל—ה—

מיד נצטרפו אלי כל אלה ששמעו את קולי, הרנן עבר מאיש לאיש, אלה ששכבו פרקדן התיישבו, ואלה ששכבו – יישרו את גופם. כולם ראו את צילו של הזקיף נסחב על פני החדר, והשתדלו להתפלל בלחש, כל אחד הכניס במילים את כל מה שנשאר לו, העמיס בהן את העבר שעדיין לא נשכח ואת העתיד שטייל מאחורי החלון כשכידונו מזדקר - - -

— בהתעטף עלי רוח—י, ואתה ידעת נתיבתי, באורח זו אהלך טמנו פח ל—י.

וולודיה היה היחיד שעמד זקוף בין כל הגופים שהתנועעו בדביקות, דומני כי אותה שעה לא ראה אותנו, זו הפעם הראשונה בחייו שראה את עצמו, את וולודיה, יוצא חפשי – על אף הכידון והתיל, מטייל בשדות עטופי דשא, רואה שמים על ראשו ומחבק את ילדו בחום. עיניו נסגרו למחצה, כאילו התאמצו להתבונן יפה בדבר-מה והנה הוא פשט את ידו כמחפש מישוהו, אצבעותיו הדקות פרפרו בחלל, נתאגרפו ושוב נתפשטו, והנה התחיל לצעוד קדימה, עבר בין המתפללים מבלי לראות אותם כששתי ידיה פרושות לפניו כמגשש באפילה, לאט לאט צעד לעבר החלון שמאחוריו התהלך הזקיף, ניגש אליו, הצמיד את פניו לשמשה ועמד ללא נוע זמן ממושך. ראיתי את היער מתקרב לעיניו של וולודיה, את הערבה הפולטת מוות, את האוקינוס הירוק המושך אליו רבבות קרבנות – והנה כולם פינו לפניו את הדרך והוא נשאר חופשי, מביט לעבר העולם שנפתח לפניו.

— הקשיבה אל רינתי כי דלותי מאד, הצילני מרודפ—י כי אמצו ממנ—י!

לחש התפילה מילא את כל הצריף, חסם את רגלי הערב שרצה להידחק אלינו, סגר את החלון בפני הזקיף, מחה את אימתו של הכידון - - -

הצריף התפרק, הזקיף נעלם, היער צלל במעמקי התהום הירוק, קירות לבנים הקיפו אותנו, במרחק מה הגיח אלינו ארון קודש של בית כנסת, אולי מעיר מולדתי ואולי של הישיבה, פסו היסורים, הדמעות נשארו בעינים כהד של התפילה, נצמדנו שוב אל עצמנו ולא הרפינו מלהט החיים שלקחנו אתנו למחנה - -

וליד החלון, מול עיניו של הזקיף עמד וולודיה והתנועע, הרים ראשו וכפפו, הרום וכפפו.

וגם לאחר שסיימנו את פרק התהלים והדממה עטופה העלטה השתררה בצריף – המשיך הוא להתנועע.